

RECASENS, Daniel / PALLARÈS, Maria Dolors (2001): *De la fonètica a la fonologia. Les consonants i assimilacions consonàntiques del català*. Barcelona: Editorial Ariel, Ariel Practicum.

Preàmbul (7)

1. Introducció (9-22)

Aspectes preliminars (9-18)

Seqüències consonàntiques del català (19-22)

2. Mètode (23-33)

Tècniques experimentals (23-4)

Paradigma experimental (25-33)

3. Resultats (35-56)

Consonants intervocàliques (35-41)

Seqüències consonàntiques (42-56)

4. Discussió (57-61)

Classificació articulatòria de les consonants (57)

Mecanismes de producció de consonants en contacte (57-60)

Implicacions fonològiques (60-1)

Bibliografia (61-4)

Apèndix 1. Consonants intervocàliques (65-100)

Apèndix 2. Seqüències consonàntiques (101-200)

1. Vet aquí un llibre peculiar per diverses raons. Començant pel títol, un cop examinat el contingut, cal reconèixer que no tracta de com es passa de la fonètica a la fonologia, com faré veure més avall. En rigor, l'estudi cobreix uns aspectes que també posen una mica en entredit fins i tot el subtítol. Caldria especificar que no es tracta pas del català en general, sinó només de la modalitat central —després ens queixem que, segons qui, n'exploti aquest mateix ús abusiu—. Una altra inconseqüència es troba en el terme 'assimilacions', si tenim en compte que els autors s'escarrassen per demostrar que, a més a més d'assimilacions, hi ha altres formes de connexió seqüencial, com veurem també més avall. Queda encara una remarca des del punt de vista estilístic, i és que s'hauria d'acordar la determinació de les parts: o bé 'Les consonants i les assimilacions consonàntiques en català' o bé (millor) 'Consonants i assimilacions consonàntiques en català'. Tot plegat, jo gosaria apostar per 'Consonants i seqüències consonàntiques en català central', però, al marge de la intolerable ingerència que suposaria, entenc que potser han intervingut consideracions editorials en la tria dels títols.

El llibre és també atípic pel seu grau d'especialització. De fet, és un article llarg de fonètica experimental; tan llarg, que s'ha relligat en forma de llibre en comptes de publicar-lo en alguna revista del ram... que difícilment acceptaria incloure'l tot d'una. Si mirem l'índex abreujat de més amunt, val a dir que els materials es distribueixen en una cinquantena de pàgines de text, abans dels apèndixs, i més de 160 de gràfics, els apèndixs mateixos.

L'objectiu del llibre és presentar els resultats sobre la influència articulatòria recíproca que experimenten diverses consonants quan s'agrupen seqüencialment —[nt], [ʒ], [gr], entre d'altres— analitzats amb la tecnologia experimental subministrada per l'electropalatografia i la magnetometria.

En aquest aspecte, l'aportació és magnífica en aplicar sobre el català (central) uns procediments d'última hora que permeten aprofundir d'una manera sovint substancial en els mecanismes de l'articulació. En el cas del català en general, l'estudi de les seqüències consonàntiques permet combinacions més diverses i complexes del que hom pot imaginar de fora estant. I fins i tot de dins, si tenim en compte la controvèrsia provocada precisament en una cèlebre recensió de Joan Coromines (publicada després a *Lleures i converses d'un filòleg*) a les gramàtiques històriques del català, totes dues de l'any 1951, d'Antoni M. Badia i Francesc de B. Moll. Coromines va fer un seguit de correccions tan categòriques a Badia sobre la pronúncia de grups consonàntics, que durant anys es va convertir en una qüestió pendent a l'espera d'una anàlisi experimental com la que tenim davant. El llibre de Daniel Recasens i M. Dolors Pallarès, però, no es fa ressò de la qüestió, cosa que trobo perfectament lògica perquè la seva motivació no respon, ni té per què respondre, a meres controvèrsies. El que ja no trobo tan lògic és que si jo, p. ex., m'entretinc a escorcollar en els resultats del llibre qui tenia raó... em resultarà tan difícil, que potser ni podré. Més avall diré per què.

2. Abans d'entrar de ple en els continguts voldria fer unes consideracions sobre alguns aspectes expositius del llibre. Trobo, primer de tot, que a l'inici falta una llista de símbols de transcripció amb la seva definició i exemplificació. No oblidem que no es presenta com un article, sinó com un llibre destinat, imagino, a estudiants universitaris en cursos, introductoris o no, de fonètica.

També hauria estat útil incloure un índex temàtic, entre altres raons perquè probablement hagués pogut donar indicis als propis autors sobre un cert desordre en la presentació dels continguts. Anomenaré algun exemple entre els més visibles, sovint derivats de la perspectiva polemitzant des de la qual els autors emprenen tots els temes. Així, p. ex., de la primera figura, que surt tot just a l'inici de la presentació (9), en queda justificada la seva utilitat molt abans que no pas la descripció detallada —que no apareix fins a les pàgines 24 i 25—. A més a més, allí (9-10) es critica la divisió clàssica del tracte vocal en quatre zones linguals, numerades i anomenades com a làmina, predors, mediodors i postdors, perquè es consideren insuficients, atès que hi ha articulacions que ocupen dues zones alhora o bé subzones d'aquella divisió. Com s'explica aleshores que a l'experiment magnetomètric s'utilitzin només tres zones: àpex, làmina i dors (cf. p. 25, b)?

D'una manera similar, immediatament es defensa la necessitat d'ultrapassar la visió reductora tradicional, que només té en compte les assimilacions, afegint les nocions de coarticulació i mescla gestual. Però fins a les pàgines 16-7 no es fa una presentació definitiva i ordenada del que s'entén per aquestes tres nocions. I no és fins allí mateix que es menciona, i encara de passada, una característica tan definitiva i aclaridora com que de fet representen tres graus dins un continuum d'intersecció articulatòria entre sons successius dins la cadena parlada. El pitjor és que llavors es perd l'oportunitat d'ordenar aquests tres graus de més a menys —coarticulació, mescla gestual i assimilació— o al revés, de menys a més, però no, com es fa en el text, coarticulació, assimilació i mescla gestual.

La tesi del llibre és que la fonologia (sense més especificació) ha de tenir cura de totes les troballes que la moderna fonètica experimental ha fet i va fent. El mal és que aquesta persistent actitud polèmica afavoreix que l'exposició quedi constantment farcida d'aclariments de detall que esvaeixen l'estratègia expositiva més general.

3. A partir d'aquí em referiré al contingut del llibre des de dos punts de vista més o menys correlatius: des de la metodologia fins al raonament teòric.

Certament, el llibre s'insereix en una extensa bibliografia d'especialització en la qual abunden els treballs, ben meritoris, de Daniel Recasens. Ara bé, tenint present sobretot l'alumne neòfit com a principal destinatari del llibre, trobo que s'hauria d'haver descrit amb pèls i senyals textuais i gràfics els mètodes de la electropalatografia i de la magnetomètrica (23-4) no sols precisant d'una manera ben explícita la respectiva habilitació i funcionament, sinó també les representacions que se n'obtenen i les interpretacions que es poden obtenir de les representacions.

I encara que, de fet, una part de tot això ja es desprèn entre el que es diu i es dona a entendre, falta tanmateix una presentació crítica de la metodologia. I no perquè sí, sinó per a copsar l'abast de les descripcions que es duen a terme i les que caldria afegir per a compondre un panorama fonètic complet, suficient per extraure totes les implicacions teòriques esperables. Entenc que caldria haver fet notar, p. ex., que els mètodes emprats ometen factors articuladoris com la sonoritat, la labialització i la nasalització, la importància dels quals no sols és determinant per ells mateixos, sinó per la correlació que presenten amb factors que sí que s'examinen en el llibre —posem per cas, en la relació inversa, o compensació, que tendeix a haver entre els gestos de labialització i velarització en l'articulació de vocals com ara [u].

En algun moment, sembla que l'execució de l'experiment hagi fallat poc o molt o, encara pitjor, que s'hagi negligit apriorísticament un resultat inesperat, quan es diu que «les trajectòries de [ana] i [unu] presenten màxims apicals més posteriors que les de [ini] i no contacten la zona alveolar possiblement pel fet que el sensor adherit a l'apex lingual ocupava una posició un xic endarrerida» (31). No hi ha dubte que calia haver-ho verificat com fos.

Això ens duu a un problema metodològic de primer ordre, per les implicacions teòriques que comporta. I és que malgrat la procedència més o menys comuna dels informants com a catalanoparlants centrals, les diferències individuals que presenten són ben remarcables, especialment, diria, les de DR (Daniel Recasens) amb els altres. Per ex., si s'examina la seqüència electropalatogràfica [gr] de 194, es pot comprovar que DR es diferencia de JS pel contacte apical de [r], ferm i únic en aquest últim, feble i... intermitent en aquell! Intermitent, com si es tractés de [grrr] amb dos esvarabàtics enmig perquè la seqüència s'acaba amb oclusió. De fet, els comentaris explicatius que dona el llibre (32...) es basen en l'observació de les dades de DR, tot i reconeixent-ne les peculiaritats: «segons la figura 4a, l'oclusiva alveolar [n] és especialment anterior en el cas del parlant DR i presenta un lloc d'articulació ben variable per als altres quatre parlants» (36).

S'admeten diferències individuals i fins i tot de ritme, si més no ocasionalment, quan diuen, a propòsit d'experiments anteriors, que «en qualsevol cas, la varietat d'implementacions articulatòries de les seqüències [st] [ʃt] i [rt] en funció del parlant i del ritme de parla en feia aconsellable anàlisis més acurades» (20-1). No obstant, tampoc no sol indicar-se la incidència, inquestionable-

ment important, que el ritme de la parla té en general, o ha tingut aquí, en la realització de seqüències consonàntiques. Sense disposar de totes aquestes precisions, la controvèrsia de Badia i Coromines queda per força en suspens.

No hi ha dubte que l'objectiu del llibre ha —hauria— de concloure, indefectiblement, amb una interpretació unitària, abstracta, de les dades sobre les seqüències consonàntiques observades. Hi ha, de fet, una sola referència que podria satisfer aquest requeriment, i és quan en nota al peu s'indica que la interpretació estadística de les dades serà publicada en un altre treball, que està en premsa (27, nota 7). També m'hi referiré més avall. Aquesta promesa no evitarà, però, que qualsevol lector fonòleg, afectat per les crítiques que se li adrecen des del principi per excés de simplicitat, arribi desesmat a la fi del llibre, esperant unes propostes concretes i globals dels autors, les que siguin.

4. Entrem en les qüestions teòriques examinant primer alguns aspectes sobre els plantejaments. A 10-1, parlant de la necessitat de precisar millor que no pas abans les zones articulatòries palatals, s'indica que «les realitzacions [ɲ] i [ʎ] haurien d'ésser assignades a una classe de consonants palatals anteriors, i [j] i [k] davant de vocal anterior a una altra classe de consonants palatals més endarrerida. [...] De fet, aquesta subdivisió seria aplicable a les llengües romàniques on [ɲ] i [ʎ] són consonants alveopalatals però no pas a llengües africanes on [ɲ] és una consonant palatal més posterior». Una mica més endavant (12), s'afegeix, a propòsit de la nasalització de vocals, que «la nasalització d'una vocal davant de consonant nasal és més considerable i està més controlada en anglès americà que en espanyol [...] i, en conseqüència, pot ésser actualitzada de forma diversa en llengües en les quals no frueix de rang fonològic». A mi almenys no em deixa de sorprendre que es facin aquestes minucioses precisions articulatòries tot generalitzant-ne l'adscripció a llengües romàniques i... africanes. A totes? I que es comparin així, a l'engròs, entitats lingüístiques tan grans i diverses com l'anglès americà i l'espanyol —em pregunto si s'ha comprovat experimentalment la incidència de la nasalització en les variants hispanes de Puerto Rico i Cuba—. I encara, sense anar tan lluny, caldria veure també quantes modalitats ofereix l'articulació relativa de velars com [k] en català balearic amb tots els contactes vocàlics.

Més encara, si, com es desprèn del text, cal distingir una [k] diguem-ne postpalatal en contacte amb vocal anterior, caldrà també distingir-ne una altra en contacte amb vocal central, com [ə] o [a], i una altra en contacte amb consonant velar. Però com que de vocals anteriors n'hi ha més d'una, i també de posteriors, de quantes [k] estem parlant, només en català central? La qüestió és ben similar a la que plantegen [l] fosca («faringalitzada o velaritzada, correctament descrita a la tradició com a dos gestos articuladoris, un de primari apicoalveolar i un de secundari postdorsofaringi o postdorsovelar» (11)), [l] clara («també pot ésser implementada de forma diferent segons els dialectes» (12)) i [l] sense especificació (21-2). Seria de nou legítim demanar tot plegat de quants 'segments' parlem —l'únic terme de referència explícitament fonològic que compareix al llibre.

L'entrellat d'aquestes qüestions es troba, lògicament, a l'apartat 'Implicacions fonològiques', que conclou el text (60-1). En una pàgina escassa, els autors resumeixen la posició que han anat destil·lant durant tot el llibre sobre la necessitat que la fonologia tingui en compte les subtilitats articulatòries que desvetlla l'experimentació admetent alhora els processos coarticulatoris, assimilatoris i de mescla gestual i no només, com solen fer els fonòlegs, els assimilatoris. Acaba dient que «la teoria defensada en aquest treball també permet de justificar el fet que les adaptacions intersegmentals siguin regressives o progressives, sense que calgui atorgar *a priori* un rol més destacat a les primeres sobre les segones».

D'acord, però, amb tots els respectes, de teoria, pròpiament teoria, no n'he sabut veure en tot el llibre. Perquè poguéssim parlar de teoria hauria calgut que de les dades observades s'haguessin extret uns principis i unes estratègies generals si més no per a caracteritzar d'una manera sistemàtica els 'segments', les seves classes i subclasses, les relacions combinatòries entre totes elles i les corresponents implicacions, dins la llengua —dins el català central, si fos el cas—. O almenys algu-

nes directrius molt generals de com entenen els autors la planificació fonològica. No hi ha cap rastre d'això. Per altra banda, quan els autors diuen 'fonologia', sembla que es refereixen a la fonologia estructural i en especial la generativa, si tenim en compte l'única referència directa que hi fan (14, nota 1). El cas és que de fonologies, o models fonològics, n'hi ha tants actualment, que es fa difícil dir coses que afectin a tots.

L'única generalització que hi trobo, i que he esmentat abans, és l'estimació estadística anunciada per a un treball en premsa (que podria haver sortit ja). Vull aclarir, però, que si aquesta estimació treballa sobre mitjanes a partir dels resultats convertits en magnituds numèriques, tampoc no s'arribarà a concloure res de teòricament vàlid; només s'incorrerà en un exemple del que N. S. Trubetskoi anomenava 'atomisme lingüístic', referint-se a la pretensió de definir segments, posem la vocal [e], extraient la mitjana articulatòria d'un conjunt —si no complet (!?), presumptament representatiu— de totes les articulacions de tots els parlants del dialecte observat. El cas és, també, que si es limita a presentar unes dades sense cap mena d'interpretació s'incorre en allò que B. Malmberg anomenava 'fonètica instrumental', on l'instrument ho diu tot (en nom d'una utòpica objectivitat), enfront de la 'fonètica experimental', on el fonetista comprova hipòtesis... segurament fonològiques —encara que no necessàriament.

Com que la qüestió em sembla prou transcendental, he mirat de recuperar la visió que Recasens té sobre la relació entre fonètica i fonologia en un conegut tractat seu més general, *Fonètica i fonologia*, de 1993. De nou hi dedica un apartat, amb epígraf idèntic al títol del llibre (46-7) i de menys d'una pàgina, on declara que «la fonètica estudia els mecanismes de producció i percepció de sons a partir de l'anàlisi experimental de llurs propietats articulatòries, acústiques i perceptuals. La fonologia emet hipòtesis sobre la naturalesa mental d'aquells mateixos mecanismes a partir de les regularitats detectades en els processos d'alternança i combinació de sons. [...] El fonetista es veu sovint confrontat amb el fet que la realització d'un mateix fonema presenta molta variació fonètica... [...] Les formulacions teòriques sobre unitats i processos fonològics efectuades pel fonòleg solen incloure molta informació fonètica. Sovint aquesta informació és poc precisa, la qual cosa dificulta la credibilitat de les inferències teòriques (per exemple, en el cas de la formulació dels anomenats trets fonològics distintius). L'anàlisi de processos fonològics amb criteris excessivament formals dificulta, a més a més, llur validació psicològica i social».

Està fora de lloc argumentar aquí sobre qüestions tan de principi, però em sembla indiscutible que la fonologia —els models fonològics tan clàssics com actuals— no ha progressat precisament per cap camí exclusivament psicologista. La seva base sens dubte més sòlida es troba en la inserció dins un model morfològic, i el seu punt de referència essencial en l'anomenada commutació d'aquells elements fonètics mínims capaços de provocar canvis de significat. I tot i que la terminologia està (lògicament) inspirada en la fonètica, no hi coincideix com a mínim per dues raons bàsiques: 1) la fonologia només caracteritza els fenòmens fonètics que comporten canvis de significat, i 2), a més a més, ho fa de la manera més econòmica possible, epistemològicament parlant. Altrament dit, la fonologia treballa només amb unitats discretes (o digitals), és la digitalització del contínuum fonètic. I no sols això: sense alguna mena de digitalització (en principi, sempre fonològica!), el fonetista, almenys el que treballa sobre dades lingüístiques, no podria operar, no sabria de què parla.

Abans d'acabar, voldria si més no respondre a la qüestió recurrent de per què els fonòlegs només solen tenir en compte l'assimilació, i no també la coarticulació i la mescla gestual. És perquè, almenys en principi, només l'assimilació comporta una alteració en la distribució de trets distintius capaç de donar lloc a una neutralització oposicional entre segments, és a dir, amb transcendència per a la commutació.

I pel que fa als trets distintius, rebutjats per Daniel Recasens, es tracta certament d'una llista el més curta possible d'aquelles característiques fonètiques que incideixen en la commutació, de forma que els segments són concebuts com conjunts de trets, les síl·labes com conjunts de segments i els mots com conjunts de síl·labes. I de la mateixa manera que hi ha més resultats que components, en una llengua hi ha més mots que síl·labes, més síl·labes que segments i més segments que trets. Si

no, ens podríem trobar amb una multiplicació de trets pràcticament il·limitada i asistemàtica com els que diferencien, segons els autors, certs segments: mentre «les consonants alveopalatals presenten un contacte alveolar i palatal pràcticament simultani [...] les consonants alveolars palatalitzades són emeses amb un interval de l'ordre de 20 mil·lisegons entre els dos màxims d'activació apicoalveolar i dorsopalatal» (11). Em pregunto com es podria validar això psicològicament i fonològica.

Sóc conscient que les qüestions de principi comporten per elles mateixes dimensions teològiques. I en aquest cas se'm fa difícil creure que l'actitud dels autors sigui gens gratuïta o poc meditada, emesa sense un gran recolzament doctrinal de molts col·legues seus també fonetistes. Per això, si hagués de cercar un punt de contacte dialèctic, per la meua part proposaria una discussió sobre aquell estudi clàssic titulat *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, d'Eugenio Coseriu, recentment traspasat, i em mantindria, en tot cas, ben amatent per si em feien albirar cap concepció inèdita.

No vull acabar sense subratllar de nou que el llibre fa una aportació extraordinària al coneixement dels mecanismes articuladoris del català central tot presentant una casuística riquíssima oberta a molts tipus de raonaments, no sols fonològics (com hem vist), sinó també d'altra natura (com, p. ex., en la identificació de la veu individual).